

การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน Weaving as Depicted in Local Literature from the Four Regions: A Case Study of Legends and Folktales

กันตธีร์ สมจิตร (Kanrapee Somchit)^{1*}

Received: April 1, 2025

Revised: June 23, 2025

Accepted: June 25, 2025

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและศึกษาเนื้อหาการปรากฏเรื่องการทอผ้าในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า 1) ผู้มีบทบาทหน้าที่ในการทอผ้า ได้แก่ ลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา รวมถึงหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ และ 2) วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ประกอบด้วย (1) วัตถุประสงค์ในการทอผ้า ได้แก่ การทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และการทอผ้าเพื่อถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรย (2) เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ กี่หรือหูก ฟืม และกระสวยหรือตรน (3) เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ ใยฝ้าย และใยไหม (4) การสร้างลวดลายผ้า และ (5) ช่วงเวลาในการทอผ้า ได้แก่ เวลากลางวัน และเวลากลางคืน การศึกษาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน ไม่เพียงแต่ได้รู้ถึงเนื้อหาที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังพบคติความเชื่อ ความคิดของชาวบ้านที่สืบทอดกันมาอีกด้วย

คำสำคัญ: การทอผ้า, วรรณกรรมท้องถิ่น, ตำนาน, นิทานพื้นบ้าน

Abstract

This research aims to explore and study the content related to the appearance of weaving in local literature from the four regions of Thailand: a case study of legends and folktales. The findings reveal that individuals who take on the role of weaving include daughters, daughters-in-law, wives, and young women who are portrayed as sacred or divine beings. The cultural practices related to weaving can be categorized into five aspects. First, the purposes of weaving include weaving for daily use, weaving as an expression of gratitude toward one's parents, and weaving as an offering to Phra Sri Ariya Metteyya. Second, the tools and equipment used in weaving consist of looms, shuttles, bobbins, and spindles or stick shuttles. Third, the fibers used in weaving are primarily cotton and silk. Fourth, there is an emphasis on the creation of patterns in woven fabrics. Fifth, the practice of weaving occurs during both daytime and nighttime. The study of weaving as depicted in local literature from the four regions, through the case study of legends and folktales, reveals not only the content

¹ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

*Corresponding Author, Email: kanrapee@go.buu.ac.th

embedded in these traditional narratives but also the beliefs, values, and cultural thinking passed down through generations of villagers.

Keywords: Weaving, Local Literature, Legends, Folktales

บทนำ

เครื่องนุ่งห่มจัดเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมพื้นบ้าน และเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในอดีตผู้คนเรียนรู้การผลิตเครื่องนุ่งห่มใช้เองด้วยวิธีการปั่นเส้นใยซึ่งได้จากวัตถุดิบธรรมชาติตามพื้นที่ที่อาศัยทำให้เป็นเส้นด้ายแล้วนำมาถักหรือทอ ภายหลังจึงสร้างเครื่องมือในการทอผ้าขึ้นมา เครื่องทอจึงเป็นของใช้ที่แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ เนื่องจากการทอผ้าแต่ละพื้นที่นั้นมีลักษณะแตกต่างกัน และการทอผ้ายังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มพื้นที่นั้นได้อีกด้วย (อุสรพร บุญไพศาลดิลก, 2564)

การทอผ้า จัดเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีกรรมวิธีการผลิตโดยใช้เส้นด้ายพุ่งและเส้นด้ายยืนมาขัดประสานกันจนได้เป็นผืนผ้า ทั้งนี้ต้องมีเครื่องมือในการทอ เรียกว่า ทูก หรือ กี่ โดยภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ มักเรียกรวมการทอผ้าว่า “ตำทูก” หรือ “ทอทูก” ซึ่งผ้าทอนั้นปรากฏอยู่ในทุกช่วงอายุตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ทั้งเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวันและใช้ในการประกอบพิธีกรรม จะเห็นได้ว่าผ้าเข้ามามีอิทธิพลในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งการแต่งกายยังเป็นสิ่งที่ใช้วัดคุณภาพชีวิตในสมัยก่อนได้อย่างชัดเจน โดยสามารถสังเกตได้จากผู้ที่มีฐานะจะนิยมแต่งกายด้วยผ้าไหมที่มีคุณภาพและมีลวดลายวิจิตรงดงาม นอกจากนี้การทอผ้าแต่ละผืนต้องอาศัยระยะเวลา ความอดทน และความละเอียดอ่อนของผู้ทอ ทำให้บทบาทหน้าที่ในการทอผ้าเป็นของผู้หญิง ทั้งยังเป็นการแบ่งบทบาทหน้าที่กับผู้ชายอย่างชัดเจน และด้วยบทบาทหน้าที่นี้จึงพบว่าผ้าทอได้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้าน โดยสอดแทรกเรื่องราวและเนื้อหาที่เกี่ยวกับผู้หญิงผู้มีความรู้ มีฝีมือในการทอผ้า และใช้บริบทของการทอผ้าในการถ่ายทอดคติความเชื่อ และคุณค่าทางสังคม

จากการสำรวจและศึกษางานวิจัยในเบื้องต้น พบว่า มีผู้สนใจศึกษาเรื่องการทอผ้า เช่น วัฒนะ จุฑะวิภาต (2555) ศึกษาเรื่องผ้าทอกับวิถีชีวิตคนไทย กาญจนา คำผา (2558) วิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหมในอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ประกาศิต แก้วรากมุกข์, จรรย์ ชัยประทุม และสิปปิ์ สุขสำราญ (2562) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและบทบาทของผ้าทอผ่ายวนเมืองเชียงฮ่อนในยุคจินตนาการใหม่ พระทศพล ขนทยาภรณ์สิริ (ถาปินตา), พระวุฒิชัย มหาสทโท (เสียงใหญ่), วิโรจน์ วิชัย และพิรภานุวัฒน์ ชื่นวงศ์ (2563) ศึกษาวิเคราะห์การถักทอผ้าทอในพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวนบ้านปาง ตำบลแม่คือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งนี้ยังไม่พบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้าน 4 ภาค

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน” โดยศึกษาบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในการทอผ้า และวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ซึ่งผลการศึกษาจะช่วยให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นสำหรับครู อาจารย์ และนิสิตนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาตลอดจนผู้ที่สนใจ อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยต่อไป

ทบทวนวรรณกรรม

ประกาศิต แก้วรากมุข และคณะ (2562) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและบทบาทของผ้าทอเผ่าเยวนเมืองเชียงฮ่อนในยุคจินตนาการใหม่ ซึ่งเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยะบูลี เป็นหนึ่งในพื้นที่ในการศึกษา มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 2) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมและบทบาทผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมและบทบาทผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในยุคจินตนาการใหม่ (New Economic Mechanism: NEM) โดยผลการวิจัยพบว่า ผ้าทอเผ่าเยวนของเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยะบูลี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาพร้อมกับชนเผ่าเยวนเมื่อครั้งอพยพจากเมืองเชียงแสน ปัจจุบันผ้าทอยังมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของเผ่าเยวนเมืองเชียงฮ่อนในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะผ้าทอที่เป็นเครื่องนุ่งห่ม แต่มีการประยุกต์และเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม วัฒนธรรมและบทบาทผ้าทอเผ่าเยวนในปัจจุบันนี้มีความแตกต่างจากในอดีต จึงแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน โดยเมื่อรัฐบาลสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้มีนโยบายรวมถึงมีการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับใหม่ หรือยุคจินตนาการใหม่ จึงทำให้สภาพสังคมของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเปลี่ยนไป โดยเกิดจากทั้งปัจจัยภายในคือการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ ๆ ตามยุคสมัยของเผ่าเยวนเอง และปัจจัยที่มาจากภายนอกคือการพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจในยุคจินตนาการใหม่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

พระทศพล ขนตยาภรณ์สิริ (ถาปินตา) และคณะ (2563) วิเคราะห์การถวายเป็นพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวนบ้านป่าบง ตำบลแม่คือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษาประวัติความเป็นมาการทำผ้าทอในวิถีชีวิตของชาวไทยวนบ้านป่าบง เพื่อศึกษาความเชื่อ หลักคำสอน และหลักปฏิบัติการถวายเป็นพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวน และวิเคราะห์การถวายเป็นพิธีกรรม และประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวน พบว่าชาวไทยวนบ้านป่าบงมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม คือการทอผ้าที่ได้รับการเรียนรู้ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นและอาศัยการทอผ้าหล่อเลี้ยงชีพและครอบครัวมาโดยตลอด จนเป็นที่ยอมรับในวงการผ้าทอและเป็นของดีประจำหมู่บ้าน การถวายเป็นพิธีกรรม เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่พุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติ การให้ผ้าเป็นทานได้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีมูลเหตุจากความศรัทธา ซึ่งประกอบด้วยหลักวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ เจตนาสัมปทา คุณาสัมปทา ภาวนาสัมปทา และทาน ศีล ภาวนาจึงทำให้การถวายเป็นพิธีกรรมสำเร็จผล ทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ ชาวไทยวนบ้านป่าบงถือว่าการทอผ้าเพื่อถวายเป็นพิธีกรรมและประเพณี เป็นการสั่งสมบุญครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิต ก่อให้เกิดความวิริยะอุตสาหะในการสั่งสมบุญและเป็นแหล่งเรียนรู้ความเป็นวิถีชีวิตและเป็นการอนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญา และวิธีการทอผ้าของบรรพชนไว้

วีรณัฐ พรหมจักร (2553) ศึกษาบทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล โดยกล่าวว่าปัจจุบันแนวคิดด้วยความเท่าเทียมกันของสตรีและบุรุษ และแนวคิดด้วยสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ ปรากฏเป็นที่ตระหนักของนานาชาติประเทศทั่วโลก ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน แต่บทบาทสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะบทบาทความเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในหลาย ๆ ด้านของบุคคลต่าง ๆ มากมาย ในงานวิจัยนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอบทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ได้แก่ บทบาทความเป็นพุทธมารดา บทบาทความเป็นภรรยา และบทบาทของความเป็นพุทธมารดา

กาญจนา คำผา (2558) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับชื่อลายผ้าไหม ในอำเภอ ปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาที่มาและประเภทของลายผ้าไหมในอำเภอ ปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับชื่อลายผ้าไหม ผลการศึกษวิจัย พบว่าลายผ้าไหม มีที่มาจาก 2 วิธี ได้แก่ 1) การได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ ของครอบครัวและสังคมในชุมชน ชาวบ้านที่ทอผ้าส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทอผ้าไหมอยู่แล้ว ได้รับการ ถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลวดลายของผ้าไหมของชาวปักธงชัยเกิดจากปัจจัยหลักคือ ทอตามคำสั่งซื้อ และทอตามจินตนาการ และ 2) การคิดค้นลายผ้าขึ้นใหม่ เกิดจากการสังเกตความงาม ของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จินตนาการ การรับข่าวสาร รวมถึงแรงบันดาลใจจากสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ส่วนจุดประสงค์ในการทอเพื่อสนองผู้บริโภคในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและ การท่องเที่ยวสร้างอัตลักษณ์แก่ตนเอง สร้างชื่อเสียงในการประกวด และเพิ่มมูลค่าผ้าไหม ส่วนประเภทของ ลายผ้า ได้แก่ ลายสัตว์ ลายพืช ลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายปรากฏการณ์ธรรมชาติ และลายอื่น ๆ ด้านการ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชื่อลายผ้าไหมกับวรรณกรรมพื้นบ้านพบว่า วรรณกรรมมุขปาฐะประเภทเรื่องเล่า เกี่ยวกับชื่อลวดลายผ้าไหมทำหน้าที่สะท้อนความเชื่อความคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งที่ อยู่เหนือธรรมชาติ ลวดลายเหล่านี้แสดงถึงให้เห็นบริบททางวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรท้องถิ่น ความเชื่อในศาสนา ค่านิยมของสังคม และรูปแบบวิถีชีวิตของชาวปักธงชัย

วิฒนะ จุฑะวิภาต (2555) ศึกษาเรื่องผ้าทอกับวิถีชีวิตคนไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผ้าทอกับชีวิต คนไทย โดยศึกษาประเภทกรรมวิธีการผลิตผ้าทอ ลวดลายที่สำคัญ การใช้ผ้าทอในประเทศไทยโดยครอบคลุม พื้นที่ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่า ผ้าทอแบ่งตามวัตถุประสงค์ ที่ใช้ในการทอ แบ่งตามกรรมวิธีการทอ ความงดงามของลวดลายได้มาจากการถ่ายทอดในครอบครัวรุ่นต่อรุ่น ตั้งแต่ผู้ทอยังเด็ก ฝีมือและลวดลายการทอพัฒนาการตามประสบการณ์และระยะเวลา จนเกิดอัตลักษณ์ของ แต่ละกลุ่มทั่วประเทศไทย ผ้าทอมีความสำคัญโดยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและสังคมไทยแต่ละภูมิภาค รวมถึง ความสัมพันธ์ระหว่างชนบทรรมนิยม ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจะนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้ในการวิเคราะห์ “การทอผ้า ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน” ต่อไป

วิธีการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (documentary research) และเสนอผลการวิจัยในรูปแบบ การพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยผู้วิจัยแบ่งภูมิภาคในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นตาม เขตวัฒนธรรมทางภาษาออกเป็น 4 กลุ่ม คือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน และวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ตามแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น (ธวัช ปุณโณทก, 2525) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล

1.1. ผู้วิจัยสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ที่ปรากฏเรื่องการทอที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมีรูปแบบการทอผ้าที่แตกต่างกันไป ในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร (documentary research) โดยเน้นการสำรวจหนังสือ บทความวิชาการ รายงานการวิจัย ตำรา และแหล่งข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีความ น่าเชื่อถือและได้รับการอ้างอิงทางวิชาการ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกข้อมูลโดยพิจารณาจากความ เกี่ยวข้องกับหัวข้อการศึกษาและความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล

1.2 จัดหมวดหมู่ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นที่กล่าวถึงการทอผ้า ได้แก่ การทอผ้าที่ปรากฏ
ในตำนานและการทอผ้าที่ปรากฏนิทานพื้นบ้านในแต่ละภาค

1.3 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา

2. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์เนื้อหา

2.1.1 บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่มีต่อการทอผ้า

2.1.2 วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า

1) วัตถุประสงค์ในการทอผ้า

2) เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า

3) เส้นใยที่ใช้ทอผ้า

4) การสร้างลวดลายผ้า

5) ช่วงเวลาในการทอผ้า

3. ชั้นสรุปผลและเขียนรายงานการวิจัย

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

ผลการวิจัย

จากการสำรวจและรวบรวมตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้าในวรรณกรรม
ท้องถิ่น 4 ภาค โดยวิธีวิจัยเอกสาร พบข้อมูลดังนี้

ตาราง 1

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า

ภูมิภาค	นิทาน/ตำนาน	จังหวัด
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคกลาง	ตำนานนางพญางิ้วทอง ¹	จังหวัดลพบุรี
	ตำนานเจ้าแม่ทอ ²	จังหวัดกำแพงเพชร
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคเหนือ	ตำนานผีเสื้อ ³	จังหวัดแพร่
	ตำนานขันลั่นแฉะ ⁴	จังหวัดอุดรธานี
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคอีสาน	ตำนานกุดนางไย ⁵	จังหวัดมหาสารคาม
	ตำนานกุดนางทอ ⁶	จังหวัดนครราชสีมา
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคใต้	ตำนานเขากทะเล ⁷	จังหวัดพัทลุง

หมายเหตุ.

¹ จาก “ตำนานเมืองลพบุรี”, โดย พระครูประภัตรสุตคุณ, 2532.

² จาก “ศาลเจ้าแม่ทอ”, โดย สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2565.

³ จาก ส่งเสริมการอ่านออนไลน์ “ผ้าจากเมืองล่อง” และ “ตำนานผีเสื้อทอ”, โดย กศน. อำเภอลอง, 2564.

⁴ จาก “เสน่ห์-ไทยวน เยือนพิพิธภัณฑ์ผ้าจีนดินจี่ไทย-ยวนที่เล่าเรื่องราววิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาวไทยวน
ในลับละ จังหวัดอุดรธานี”, โดย นวพรรษ สรรพสิทธิ์ และภาณุวิช ขวัญเย็น, 2567.

⁵ จาก “ตำนานกุดนางไย”, โดย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2561.

⁶ จาก “นิทานทอผ้าตอนที่ ๒ เจ้าแม่กุดนาง ทอ”, โดย Citipati, 2560.

⁷ จาก “ชื่อบ้านนามเมืองภาคใต้ จังหวัด อำเภอลอง และสถานที่ บุคคลบางชื่อ”, โดย ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2551.

ตาราง 2

นิทานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า

ภูมิภาค	นิทาน/ตำนาน	จังหวัด
นิทานปรากฏเรื่องการทอผ้า ภาคเหนือและอีสาน	นิทานหูกฟ้าแมงคาน ¹	ชาวภูไทที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือ ชาวภูไทที่อาศัยอยู่ในจังหวัดกาฬสินธุ์
นิทานปรากฏเรื่องการทอผ้า ภาคใต้	นิทานนายตัน ²	จังหวัดนครศรีธรรมราช

หมายเหตุ.

¹ จาก “นิทานทอผ้าตอนที่ 1 นางหูกฟ้าทอแมงคาน”, โดย Citipati, 2559.

² จาก “การศึกษานิทานพื้นบ้าน”, โดย วิมล คำศรี, 2554.

ภาพ 1

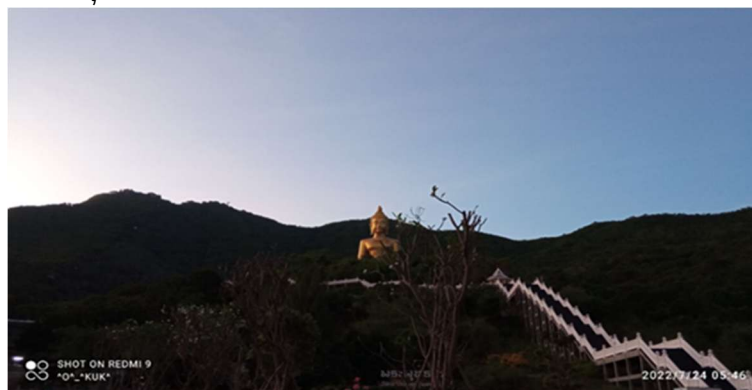
กุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม

หมายเหตุ. จาก ตำนานกุดนางโย มาจากแม่สามีเห็นลูกสะใภ้สาวโยไหมออกจากปาก จึงกล่าวหาว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี ลูกสะใภ้จึงมากระโดดลงบริเวณลำน้ำนี้ บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่ากุดนางโย คำว่าโยมาจากโยไหม, โดย มะลิวรรณ บุญอาษา, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2566

ภาพ 2

เขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

หมายเหตุ. จาก ตำนานเขาวงพระจันทร์ มาจากท้าวภกชนากต่อสู้กับพระรามและต้องคำสาปให้อยู่บนเขาลูกนี้ จนกว่าลูกสาวคือนางนงประจันต์จะทอผ้าจีวรเพื่อถวายพระศรีอารียเมตไตรยสำเร็จ, โดย กอปรกร คงขจร บุญทวี, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

ภาพ 3

รูปสักการะนางนงประจันตร์ เขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

หมายเหตุ. จาก รูปสักการะนางนงประจันตร์ เขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี มาจากรูปสักการะนางนงประจันตร์ ลูกสาวของท้าวกกขนาก ด้วยความกตัญญูนางจึงพยายามทอผ้าจิวรเพื่อถวายพระศรีอารียเมตไตรย อยู่บนเขาวงพระจันทร์, โดย สมศักดิ์ กรอบมูข, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2566

ภาพ 4

ศาลเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร

หมายเหตุ. จาก ศาลเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร มาจากหญิงสาวขึ้นมาจากน้ำโดยนำใยไหมมาแลกกับฟืมเพื่อนำไปทอผ้า หลังจากทอเสร็จนางนำฟืมกลับมาคืน โดยที่ฟืมยังมีลวดลายผ้าค้างอยู่ ชาวบ้านจึงนำไปทอผ้าต่อและเกิดเป็นลวดลายขึ้นมาใหม่, โดย สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2565

การศึกษาการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้านมีผลการวิจัยดังนี้

1. บทบาทหน้าที่ในการทอผ้า

การทอผ้าเป็นหน้าที่หรืองานหลักของผู้หญิงในทุกสังคม ผู้หญิงจะได้รับการปลูกฝังและได้รับการฝึกฝน ซึ่งทักษะและประสบการณ์การทอผ้าเป็นสิ่งที่สืบทอดและสั่งสมกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่พบในการทอผ้า ได้แก่

1.1 บทบาทหน้าที่ลูกสาว ได้แก่ ด้านนางนางพระจันทร์, กุดนางทอหูก นิทานพื้นบ้านหูกฟ้าแมงคาน

1.2 บทบาทหน้าที่ลูกสะใภ้ ได้แก่ ด้านนางกุดนางไย

1.3 บทบาทหน้าที่ภรรยา ได้แก่ ด้านนางเขากทะเล, นิทานพื้นบ้านนายตัน, ด้านนางกุดนางไย

1.4 บทบาทหน้าที่ของหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ด้านนางกุดนางทอหูก, ด้านนางเจ้าแม่ทอหูก, ด้านนางผีอีเจือก, ด้านนางชั้นลับแลแสงแสงผีเจือก

การทอผ้านับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในสังคม ผ้าแต่ละผืนที่ถูกทอขึ้นต้องใช้ระยะเวลาในการทอ อีกทั้งยังต้องอาศัยความประณีตละเอียดอ่อน รวมถึงการใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างลวดลายผ้านั้น การทอผ้าจึงเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทใดก็ตาม ถือได้ว่าเป็นงานที่ผู้หญิงทุกคนต้องเรียนรู้และปฏิบัติ

2. วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า

วัฒนธรรมนิยม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ วัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ เช่น กวีนิพนธ์ ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อร่างสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยในงานวิจัยนี้ วัฒนธรรมนิยม หมายถึง วิธีที่มีร่วมกันในสังคมซึ่งปรากฏในการทอผ้าในแต่ละภูมิภาคตามเนื้อหาในตำนานและนิทานพื้นบ้าน ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้า อุปกรณ์การทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า การสร้างลวดลายผ้า และช่วงเวลาการทอผ้า จากการศึกษาพบว่ามีวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าร่วมกัน มีดังนี้

2.1 วัตถุประสงค์ในการทอผ้า จากการศึกษาวิเคราะห์วัตถุประสงค์ในการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ในการทอผ้า แบ่งออกได้เป็น 3 ประการ ดังนี้

2.1.1 การทอผ้าเพื่อใช้เองในครอบครัว พบในตำนานกุดนางไย ด้านนางกุดนางทอหูก ด้านนางเจ้าแม่ทอหูก ด้านนางผีอีเจือก ด้านนางเขากทะเล นิทานพื้นบ้านหูกฟ้าแมงคาน นิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

2.1.2 การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญู พบในตำนานนางนางพระจันทร์ โดยนางนางประจันท์ หรือนางนางพระจันทร์ นำใบบัวมาทอเป็นจีวรเพื่อถวายแด่พระศรีอาริย์เมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า เหตุที่นางต้องทำเช่นนี้ก็เพื่อต้องการให้บิดาหลุดพ้นจากคำสาป

2.1.3 การทอผ้าเพื่อถวายแด่พระศรีอาริย์เมตไตรย พบในตำนานเรื่องนางนางประจันท์ หรือนางนางพระจันทร์ ทอผ้าจีวรเพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริย์เมตไตรย แสดงให้เห็นคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ผู้หญิงในฐานะอุบาสิกานั้นได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี โดยมีบทบาทมิได้ด้อยกว่าผู้ชายในด้านศาสนาแต่อย่างใด ทั้งเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม จัดได้ว่ามีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมาก

ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า แสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ที่มีร่วมกันในแต่ละภูมิภาค โดยประการสำคัญคือการทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือน รองลงมาคือการทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูและการทอผ้าเพื่อถวายพระศรีอารียเมตไตรย จึงมีคำกล่าวที่ว่า “ยามว่างจากงานในนา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน” หรือ “ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” โดยในอดีตเมื่อเสร็จจากการทำนาแล้ว ผู้หญิงก็จะทอผ้าไว้สำหรับสวมใส่ ส่วนผู้ชายก็จะทำจอบ เสียม มีด เครื่องมือทางการเกษตร เพื่อจะใช้ในการทำนาหน้าต่อไป สำหรับผ้าที่ทอจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ เสื้อ ชิ้น (ผ้านุ่ง) ช่ง (กางเกง) โสร่ง ผ้าขาวม้า ผ้าคลุมไหล่ เครื่องนอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม และเครื่องใช้ที่จะถวายพระในงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น ที่นอน หมอน ผ้าห่อคัมภีร์ ผ้ากราบ ผ้าพระเวส เป็นต้น (LE'KANIS, 2567)

2.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า

การทอผ้าของไทยมีประวัติอันยาวนาน เดิมทีเป็นการทอผ้าด้วยมือตามแบบดั้งเดิม เพื่อนำผ้าที่ทอมาใช้ในครัวเรือน ซึ่งปัจจุบันนี้การทอผ้าด้วยมือยังคงมีอยู่ อีกทั้งยังได้รับการสืบสาน อนุรักษ์ และพัฒนาสืบต่อมา โดยในตำนานและนิทานพื้นบ้านกล่าวถึงเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า ได้แก่

2.2.1 หูกทอผ้าหรือก่ทอผ้า พบในตำนานเขากทะเล กล่าวถึงเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ใต้ถุนบ้าน

หูก หรือ กี่ เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญยิ่งอันหนึ่งสำหรับการทอผ้า มีโครงสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยเสาหลัก 4 เสา มีไม้ยึดติดกัน มีหลายขนาดและหลายชนิด แต่มีหลักการพื้นฐานอย่างเดียวกัน คือ การขัดประสานระหว่างด้ายเส้นพุ่งและด้ายเส้นยืนจนแน่นเป็นเนื้อผ้า คล้ายกับการจักสาน แต่มีความละเอียดสูงกว่า เนื่องจากเส้นด้ายมีขนาดเล็กและละเอียดกว่า (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

2.2.2 ฟืม พบในตำนานผิ้อีเงือกทอหูกและตำนานซินลับแลงแซงผิเงือก มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือ มีหญิงสาวขึ้นมาจากน้ำและมาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน โดยนำเส้นใยฝ้ายและใยไหมมาแลก เมื่อใช้งานเสร็จแล้วจึงได้นำมาคืน

ฟืม หรือ ฟันหวี ทำจากไม้เนื้อแข็ง เป็นกรอบสี่เหลี่ยม มีฟันซี่เล็ก ๆ เรียงกัน และระยะห่างของฟันใช้สำหรับสอดเส้นไหมผ่าน ความกว้างของฟืม ประมาณ 5-6 เซนติเมตร ส่วนความยาวของฟืม คือความกว้างของผืนผ้า (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

2.2.3 กระสวย หรือ ดรน พบในตำนานเขากทะเล โดยภรรยาหลวงใช้ดรนฟาดที่ศีรษะ ภรรยาน้อยจนทนพิษบาดแผลไม่ไหวและถึงแก่ความตาย

กระสวย ทำด้วยไม้ รูปร่างคล้ายเรือ หัวและท้ายเรียว ตรงกลางป่อง มีร่องสำหรับใส่หลอดด้ายเป็นรางสำหรับ ใส่หลอดด้ายทางต่ำ (เส้นพุ่ง) เป็นเครื่องมือที่บรรจุหลอดไหมเส้นพุ่ง เพื่อนำเส้นไหมไปขัดกับเส้นไหมยืน เดิมมักทำด้วยไม้แต่ปัจจุบันมีทั้งทำด้วยไม้และพลาสติก (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

นอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้นแล้ว ในการทอผ้ายังประกอบไปด้วยอุปกรณ์อีกหลายชนิดซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค รวมถึงเส้นใยแต่ละชนิดที่ใช้ในการทอก็จะใช้อุปกรณ์ในการทอที่แตกต่างกันด้วย

2.3 เส้นใยที่ใช้ทอผ้า จากการศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน พบว่ามีการกล่าวถึงวัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้า ดังนี้

2.3.1 ไยบัว พบในตำนานเขาวงพระจันทร์ โดยนางนงประจันทรใช้ไยบัวในการทอจีวรเพื่อถวายแด่พระศรีอารียเมตไตรย และตำนานกุดนางทอหูก โดยนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่าเจ้าแม่สมศรี จะนำไยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า

ใยบัวเป็นวัตถุดิบที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมใช้ใยบัวในการทอผ้า เพราะเส้นใยบัวมีความคงทน น้ำหนัก เบา และระบายอากาศได้ดี เหมาะกับสภาพอากาศในเขตร้อนชื้น นอกจากเส้นใยบัวจะเหมาะสมกับสภาพอากาศแล้ว ผ้าใยบัวยังดูแลรักษาและทำความสะอาดง่ายอีกด้วย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

2.3.2 ใยไหม พบในตำนานนางกุดนางใย โดยลูกสะใภ้กำลังเตรียมใยไหมเพื่อใช้ทอผ้าและตำนานนางกุดนางทอหูก โดยนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่าเจ้าแม่สมศรี จะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า

ใยไหมเป็นเส้นใยที่เป็นที่รู้จักในเรื่องของความสวยงาม การเลี้ยงไหมมีมาแต่โบราณ ปัจจุบันการเลี้ยงไหมยังเป็นอาชีพเสริมอย่างหนึ่งของชาวไร่ชาวนา (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550) และจากตำนานยังแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการใช้เส้นใยในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน อีกด้วย

2.4 การสร้างลวดลายผ้า ลวดลายของผ้าทอแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมร่วมของสังคม โดยเป็น การใช้ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ลวดลาย ซึ่งเดิมทีการทอผ้าจะทอเป็นผืนโดยไม่มีลวดลายและใช้สีพื้น เพื่อประโยชน์ในการใช้งาน การทำความสะอาด ความคงทน มากกว่าความสวยงาม ต่อมาจึงเริ่มมีลวดลายต่าง ๆ ดังเช่นในตำนานผิ้อีเจือกทอหูก และตำนานซิ่นลับแลงแขงผิเจือก ที่นำเส้นไหมมาขอแลกกับการขอยืมฟืมไปใช้ทอผ้า ภายหลังเมื่อนางนำฟืมมาคืน ปรากฏว่ามีลวดลายเกิดขึ้นบนฟืมและชาวบ้านนำลายนั้นไปทอทำให้เกิดเป็นลายผ้าที่สวยงาม เนื่องจากการใช้ฟืมในการทอครั้งต่อไปจะต้องเหลือเส้นไหมที่ทอครั้งก่อนไว้ เพื่อนำมาผูกกับเส้นไหมที่ต้องการทอครั้งต่อไปโดยไม่ให้เส้นไหมจากการทอครั้งก่อนหลุดออกจากฟืม ไม่เช่นนั้นจะต้องนำเส้นไหมมาสอดผ่านฟืมใหม่ซึ่งจะต้องใช้เวลานานมาก (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

ลวดลายผ้าที่ทอด้วยกัหรือหูก มักเป็นที่ใช้ฟืมหน้าแคบ ต่อมาเมื่อการทอผ้ามีวิวัฒนาการก้าวหน้ามากขึ้น การสร้างลวดลายผ้าจึงก้าวหน้าไปด้วย เช่น ลวดลายจากการฟืม การย้อม การปัก เป็นต้น

2.5 ช่วงเวลาในการทอผ้า จากการศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า พบช่วงเวลาในการทอผ้า คือ

2.5.1 ช่วงเวลากลางวัน พบในตำนานเขากทะเล และนิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

2.5.2 ช่วงเวลากลางคืน พบในตำนานตำนานนางกุดนางใย ตำนานนางกุดนางทอหูก ตำนานผิ้อีเจือกทอหูก ตำนานซิ่นลับแลงแขงผิเจือก และนิทานเรื่องหูกฟ้าแมงคาน

การทอผ้าสามารถทอได้ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน โดยการทอผ้าช่วงเวลากลางวันพบในตำนานและนิทานพื้นบ้านทางภาคใต้ การทอผ้าในช่วงเวลากลางคืนพบในตำนานและนิทานพื้นบ้านในภาคเหนือและภาคอีสาน แสดงให้เห็นถึงความนิยมของช่วงเวลาในการทอผ้าได้ประการหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม นิทานหูกฟ้าแมงคาน ได้กล่าวถึงความเชื่อว่าการทอผ้าในเวลากลางคืน ซึ่งอาจเป็นกุศโลบายเพราะหากทอผ้าในเวลากลางคืนอาจทำให้ได้รับบาดเจ็บจากอุปกรณ์การทอ จากแสงสว่างที่ไม่เพียงพอ หรืออาจเกิดอันตรายจากคนร้ายที่มาในยามวิกาลก็เป็นได้

จากตำนานและนิทานพื้นบ้าน การทอผ้าจัดเป็นงานที่ผู้หญิงจะทำหลังเสร็จกิจวัตรต่าง ๆ แล้ว ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทหน้าที่ลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา หรือแม้แต่หญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นตัวแทนผู้หญิงโดยทั่วไปก็จำเป็นต้องมีความรู้ในการทอผ้า อีกทั้งการทอผ้ายังเป็นลักษณะพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้และสืบทอดต่อกันอีกด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ คือ การทอผ้าเพื่อใช้สอยในครัวเรือน การทอผ้าจิ๋วเพื่อถวายแด่พระศรีอาริย์เมตไตรย อันเป็นความเชื่อที่ผู้ทอจะได้รับผลบุญอันยิ่งใหญ่และผลบุญนั้นจะส่งถึงบุพการีด้วย ซึ่งถือว่าการแสดงความกตัญญูในรูปแบบหนึ่งที่ผู้หญิงสามารถจะกระทำได้แทนการบวชเรียนเหมือนผู้ชาย โดยมีอุปกรณ์ที่ใช้ทอผ้า ได้แก่ หูกหรือกัทอผ้า ฟืม และกระสวยหรือตรน

นอกจากนี้ ในตำนานและนิทานพื้นบ้านยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องนางเทพารักษ์ คือ เจ้าแม่ทอหูก และผีเสื้อก ซึ่งน่าจะเป็นนางเทพารักษ์ตนเดียวกัน และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านในภาคอีสานและภาคเหนือ โดยที่อยู่อาศัยของนางคือแม่น้ำ ซึ่งในตำนานกล่าวถึงหญิงสาวที่ขึ้นมาจากน้ำ เพื่อมาขอยืมฟืมจากชาวบ้านไปทอผ้าและนำใยบัวกับใยไหมมาแลก เมื่อทอผ้าเสร็จ หญิงสาวได้นำฟืมมาคืนโดยที่ฟืมยังมีเส้นด้ายค้างอยู่ เมื่อชาวบ้านนำมาทอผ้าต่อจึงเกิดเป็นลวดลายขึ้นมา เป็นที่มาของลายผ้าและกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่น อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากตำนานกุดนางใย และกุดนางทอหูก พบว่านางใยและนางทอหูกต่างจบชีวิตที่แม่น้ำ ซึ่งก็คือการได้กลับไปสู่ที่อยู่อาศัยของนาง

คนท้องถิ่นมีความเชื่อว่านางทอหูก หรือผีเสื้อก เป็นพวกพรายน้ำ หรือภูตแห่งน้ำ ซึ่งตามตำนานล้านนา กล่าวถึงพรายน้ำที่มีฤทธิ์มาก ๆ คือ พรายจำพวกเงือก เงือกงู ผีเสื้อก โดยตำนานล้านนาโบราณ เชื่อว่าเป็นปิศาจที่ดื่มกินเลือดมนุษย์เป็นอาหาร มีร่างครึ่งบนเป็นหญิงสาว แต่ครึ่งล่างเป็นงูใหญ่ หรือบางทีก็ปรากฏในลักษณะงูใหญ่มีหงอน คาดว่าน่าจะเป็นประเภทหนึ่งของนาค หรือพญานาค จึงจำแนกได้ว่า พญานาคซึ่งเป็นจิตวิญญาณชั้นสูงประเภทหนึ่งแบ่งออกเป็นนาคเทพและนาคผี ซึ่งตรงตามตำนานของพุทธศาสนาว่าพญานาคมีหลายกำเนิดหลายชนชั้นและหลายประเภท (สรรัตน์ จิรบรรวิสุทธิ์, 2565)

การทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค มีเนื้อหาที่สะท้อนวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อของคนในสังคมแต่ละภูมิภาคในขณะนั้น ซึ่งให้คุณค่าทั้งสาระและความบันเทิงควบคู่กัน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีกด้วย

อภิปรายผล

จากการสำรวจและศึกษาเนื้อหาการปรากฏเรื่องการทอผ้าในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้านพบว่า ภาคกลาง ได้แก่ ตำนานเขาวงพระจันทร์ ภาคเหนือ ได้แก่ ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีเสื้อก ตำนานซินลับแลงแซงผีเสื้อก ภาคอีสาน ได้แก่ ตำนานกุดนางใย ตำนานกุดนางทอหูก ภาคใต้ ได้แก่ ตำนานเขากทะเล นิทานนายตัน พบว่า

1. ผู้หญิงในทุกสังคมต้องทอผ้าเป็น โดยการทอผ้าเป็นบทบาทหน้าที่ของลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา หรือแม้แต่หญิงที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในภูมิภาคนั้นนับถือ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแบ่งหน้าที่ของชายและหญิง เช่น ฝ่ายชายไปค้าขาย หรือทำเกษตร ฝ่ายหญิงซึ่งอยู่บ้านก็จะทอผ้า อีกทั้งการทอผ้าต้องใช้เวลา ความอดทน ฝีมือ และความคิดสร้างสรรค์ ดังนั้นหญิงที่มีความสามารถในการทอผ้าจึงนับว่าเป็นหญิงที่มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อม

2. การทอผ้ามีวัตถุประสงค์ คือ ทอเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม เนื่องจากผ้าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต โดยใช้ปกปิดร่างกายและป้องกันความหนาวเย็น อีกทั้งผ้าทอยังเป็นเครื่องใช้ที่ถวายพระ เช่น ผ้าจีวร นอกจากการทอผ้าเพื่อถวายพระแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงสามารถสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ให้แก่ตนและบุพการีได้ อีกทั้งยังเป็นการแสดงความกตัญญูโดยไม่ต้องบวชเรียนเหมือนผู้ชาย

3. การทอผ้าจะเริ่มจากการเตรียมเส้นใย โดยความนิยมในเส้นใยที่ใช้ คือ ใยบัวและใยไหม ซึ่งเป็นเส้นใยจากธรรมชาติเนื่องจากใยบัวมีคุณสมบัติคือมีเนื้อบางใส เส้นเล็ก เนื่องจากผ้าที่ทอจากใยบัวไม่ยับง่าย ทั้งยังสะท้อนน้ำและป้องกันคราบสกปรกได้ดี คล้ายคลึงกับลักษณะของใยบัว ส่วนใยไหมมีคุณสมบัติ คือมีความนุ่มมือ เงามาม ไม่ยับง่าย ใสสบาย และในฤดูหนาวจะให้ความอบอุ่นได้ดี ส่วนการสร้างสรรค์ลวดลายขึ้นอยู่กับความนิยมของแต่ละภูมิภาค อีกทั้งในการทอผ้าจำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ในการทอ โดยในตำนานและนิทานกล่าวถึงที่ทอผ้า ฟืม และกระสวย ซึ่งแต่ละภูมิภาคจะมีชื่อเรียกอุปกรณ์แตกต่างกันไป เช่น กี่ หรือ หูก ใช้เรียกในภาคเหนือและภาคอีสาน กระสวย หรือ ตรน ซึ่งใช้เรียกในภาคใต้ เป็นต้น

4. การทอผ้าสามารถทอทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ทอ เช่น ใช้เวลากลางวันในเวลากลางวันหลังจากเสร็จงานประจำจากไร่นาหรือดูแลครอบครัวเรียบร้อยแล้ว และในเวลากลางคืนที่คนในครอบครัวนอนหลับพักผ่อน แต่อย่างไรก็ตาม บางท้องถิ่นที่มีความเชื่อว่าการทอผ้าในเวลากลางคืน อาจเป็นเพราะเกรงว่าจะเกิดอันตรายได้ จึงเห็นได้ว่าการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมของคนในสังคมแต่ละภูมิภาคในขณะนั้น ซึ่งให้ทั้งคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

5. ตำนานและนิทานพื้นบ้านมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องนางเทพารักษ์ คือ เจ้าแม่ทอหูก และผีเสื้อกิ้งก่า ดังปรากฏในตำนานกุดนางโย ตำนานกุดนางทอหูก ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีเสื้อกิ้งก่า และตำนานซินลับแลงแซงผีเสื้อกิ้งก่า เรื่องเล่าเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งในเนื้อหา แนวคิด และโครงเรื่อง แม้จะเกิดขึ้นในชุมชนที่ต่างกัน เพราะมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมต่างก็มีประสบการณ์ร่วมในสภาพแวดล้อมที่คล้ายกัน ผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมในลักษณะเดียวกัน ส่งผลให้เกิดเรื่องเล่าที่มีแนวทางเดียวกันโดยไม่จำเป็นต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยตรง ความคิดในการสร้างตำนานหรือนิทานจึงมักมีรูปแบบที่สอดคล้องกันในหลายพื้นที่

จากผลการศึกษาจะพบว่านอกจากเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อในแต่ละภูมิภาคแล้วยังแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นอีกด้วย

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ในการนำผลวิจัยไปใช้ทั้งในรูปแบบการอ้างอิงหรือนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ โดยการเผยแพร่สู่สาธารณะ ควรนำไปวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับงานวิจัยเรื่องอื่น ๆ ที่มีประเด็นการศึกษาคล้ายกันหรือประเด็นเดียวกันเพื่อความแม่นยำของข้อมูล เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารโดยใช้รูปแบบพรรณนาวิเคราะห์จากผู้วิจัยเป็นหลัก ข้อคิดเห็นในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นมุมมองของผู้วิจัยเพียงด้านเดียว

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

ในการศึกษาต่อไป ควรมีการศึกษาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ เพลง กล่อมเด็ก เพลงร้องเล่น ปริศนาคำทาย ในแต่ละภูมิภาค เพราะสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยมในความคิดความเชื่อของคนในท้องถิ่น อีกทั้งยังสามารถนำไปศึกษาในสาขาอื่น ๆ ได้อีก เช่น สาขาประวัติศาสตร์ โดยศึกษาที่มาของผ้าทอและลวดลายผ้าในแต่ละท้องถิ่น สาขาภูมิศาสตร์ โดยศึกษาสภาพภูมิประเทศในการปลูกพืชเพื่อใช้เป็นเส้นใยในการทอผ้า เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน” ได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากเงินรายได้ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 ผู้วิจัยขอขอบคุณภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่จัดสรรทุนสนับสนุนงานวิจัยนี้

รายการอ้างอิง

- กศน. อำเภอลอง. (2564). ส่งเสริมการอ่านออนไลน์ “ผ้าจากเมืองลอง” และ “ตำนานผีเสื้อเจ๊กทอหูก.
<http://lib.longnfe.go.th/?p=1743>
- กอบปรกร คงขจรบุญทวี. (2565). *เขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี*. ภาพถ่าย.
- กาญจนา คำผา. (2558). *การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหมในอำเภอบักรังชัย
จังหวัดนครราชสีมา*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- ธวัช ปุณโณทก. (2525). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. โอเดียนสโตร์.
- นพพรธ สรรพประสิทธิ์. (2567). *เสน่ห์-ไทยวน เยือนพิพิธภัณฑผ้าขึ้นต้นจกไทย-ยวนที่เล่าเรื่องราววิถีชีวิต
วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาวไทยยวนในลับลแล จังหวัดอุดรดิตรดิตร*. [https://readthecloud.co/
thaiyuanlaplae-museum/](https://readthecloud.co/thaiyuanlaplae-museum/)
- ประกาศิต แก้วรากมูข, จริญญา ชัยประทุม และสิปป สุธสำราญ. (2562). ศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและ
บทบาทของผ้าทอเผ่ายวนเมืองเชียงฮ่อนในยุคจินตนาการใหม่. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 11(2), 238-260.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2551). *ชื่อบ้านนามเมืองภาคใต้ จังหวัด อำเภอล และสถานที่ บุคคลบางชื่อ*. สถาพรบุ๊คส์.
- พระครูประภัสสรสุตคุณ. (2532). *ตำนานเมืองลพบุรี* (พิมพ์ครั้งที่ 4). คณะกรรมการพิมพ์หนังสือของพระครู
ประภัสสรสุตคุณ วัดเสารงทอง.
- พระทศพล ขนตยาภรณ์สิริ (ถาปินตา), พระวุฒิชัย มหาสทโท (เสียงใหญ่), วิโรจน์ วิชัย และพิรภานุวัฒน์
ชื่นวงศ์. (2563). ศึกษาวิเคราะห์การถวายเป็นผ้าทอในพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาว
ไทยวนบ้านป่าบง ต.แม่คือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 11(2), 445-461.
- มะลิวรรณ บุญอาษา. (2566). *กุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม*. ภาพถ่าย.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2555). *โครงการวิจัยผ้าทอกับชีวิตคนไทย*. [รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์]. คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2550). *สารานุกรมผ้า เครื่องจักทอ*. เมืองโบราณ.
- วิมล คำศรี. (2554). *การศึกษานิทานพื้นบ้าน*. <http://dspace.nstru.ac.th:8080/dspace/handle/123456789/213>.
- วีรณ พรมจักร. (2553). *บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล*. เอกสารประกอบการสัมมนาทาง
วิชาการ “วุฒิสภา: สติสตรีไทยในโลกปัจจุบัน”. โรงแรม Grand Miracle Hotel กรุงเทพมหานคร.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2561). *ตำนานกุดนางใย*. [https://folktales.sac.or.th/folktales-
details.php?id=7](https://folktales.sac.or.th/folktales-details.php?id=7)
- สมศักดิ์ กรอบมูข. (2566). *รูปสักการะนางนงประจันต์ เขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี*. ภาพถ่าย.
- สรรัตน์ จิรบรรวิสุทธิ์. (2565). *ทำไม #เจ้าแม่ทอหูก ถึงแปลงร่างเป็นงู ? ละคร #กุดแม่น้ำโขง เมื่อคืนนี้มีผากที่
เจ้าแม่ทอหูก*. [Facebook]. [https://www.facebook.com/photo/?fbid=5524697990902199
&set=a.296942770344440](https://www.facebook.com/photo/?fbid=5524697990902199&set=a.296942770344440)
- สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. (2565). *ศาลเจ้าแม่ทอฮูก*.
[https://arit.kpru.ac.th/ap2/local/?nu=pages&page_id=2079&code%20_db=610002&code
_type=03](https://arit.kpru.ac.th/ap2/local/?nu=pages&page_id=2079&code%20_db=610002&code_type=03).
- อุสรพร บุญไพศาลดิตร. (2564). *ความสำคัญของผ้าทอที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน*. [http://ica.
swu.ac.th/news/detail/2/148](http://ica.swu.ac.th/news/detail/2/148)

- Citipati. (2559). นิทานทอผ้าตอนที่ ๑ นางหูกฟ้าท้าวแมงคาน. https://mycitipati.blogspot.com/2016/11/blog-post_27.html
- Citipati. (2560). นิทานทอผ้าตอนที่ ๒ เจ้าแม่กุดนางทอหูก. https://mycitipati.blogspot.com/2017/01/blog-post_20.html.
- LE'KANIS. (2567). แม่หญิงต้องตำหูก. <https://lekanis.com/act-3/>

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University